

Szófajtan

(A. Jászó Anna: *A magyar nyelv könyve* alapján)

1. A szóalakok, szófajok a nyelv rendszerében
2. A szófaj fogalma
3. Szófaváltás, többes szófajúság
4. A szófajtani rendszerezés
5. Az igék
- 6/1. A névszók-főnév
- 6/2. A névszók-melléknév
- 6/3. A névszók-számnév
- 6/4. A névszók-névmás
7. Az igenevek
8. A határozószók
9. A viszonyzószók
- 9/1 A segédigék
- 9/2. A névelők
- 9/3. A névutók
- 9/4. Az igekötők
- 9/5 A kötőszók
- 9/6. A módosítószók
10. A mondatszók (indulatszók, felelő-kérdő-társalgási szók)

1. A szóalakok, szófajok a nyelv rendszerében

1. Artikulált hangok (fonémák)

Hangtan (fonetika, fonológia, morfológia)

2. Hangcsoportok, szóelemek (morfémák)

szófajtan

3. Szavak (lexémák)

4. Mondatrészek (szintagmák)

Szintagmatan, mondattan

5. Mondatok

Szemantika, textológia

6. szöveg

2. A szófaj fogalma

Minden szótári szó egy szófajt képvisel. A szófaj a beszédben ill. a rögzített beszédben (pl. írás) mutatja meg valódi természetét.

1. **Lexikai szófajiság:** a lexéma szótári jelentéséhez kapcsolódik.

Pl.: *Futó* gyermek – *futó*: foly. melléknévi igenév
A gyermek *fut* – *fut*: ige stb.

2. **Aktuális szófajiság:** (szövegkörnyezettől függ)

Pl.: A *beteg* ember – *beteg*: melléknév
A *képzelt beteg* – *beteg*: főnév
Este levelet írok – *este*: időhatározó szó
Szép ez az este – *este*: főnév stb.

A szófaj olyan minőség, amelyet négyféle tulajdonság határoz meg:

1. *toldalékfelvevő képesség* (Vannak sajátos toldalékolású, nem sajátos toldalékolású, és toldalék nélküli szavak.)
2. *mondatbeli felhasználhatóság* (Mondatrészi szerep. Az ige pl. mindig állítmány, a névszók lehetnek alanyi, állítmányi, jelzői, határozói stb. szerepben.)
3. *bővíthetőség* (Ige pl. határozóval, tárggyal, főnév pl. jelzővel bővíthető.)
4. *a szótári jelentés típusa*

Cselekvésfogalmak: *épül, csenget, nyaral;*

Létfogalmak: *ház, ajtó, telefon;*

Tulajdonságfogalmak: *nagy, zöld, hangos*

Mennyiségfogalmak: *három, sok*

Körülményfogalmak: *lent, tegnap, hanyatt*

Viszonyfogalmak: *alatt, volna* stb.

3. Szófajváltás, többes szófajúság

1. „Átmeneti” szófajok:

igenevek (pl. *a bíró vezette mérkőzés-a bíró által vezetett mérkőzés-* mondatban melléknévi szerep)

névutó-melléknevek (*a háború **alatti** éhség*)

2. „Kereszteződő” szófajok:

pl. kötőszói névmások. *Aki nem lép egyszerre...*(névmás)

de: *Leütötte Pistát, **aki** elájult.* (kötőszói szerep)

3. Szófajváltás:

3/1. aktuális szófajváltás (jelentésforma változik, jelentés-tartalom nem) Pl.: *Csak a **szép** nőket szeretem. Szeretem a nőket, de csak a **szépeket**.* (*fiatal szép nőket – fiatal szépeket* csak jelzővel bővíthető!)

3/2. lexikai szófajváltás (jelentésforma és tartalom is változik)

3/2/1. részleges lexikai szófajváltás (megmarad az eredeti jelentés is) *Utálom a vörösöket!* (pl. A vörös hajú embereket) Többféle mondatrészi szerep.

3/2/2. teljes lexikai szófajváltás (eltűnik az eredeti jelentés)

Pl.: *Jobbágy, kocsi, légyott* (*jobbágy –mint hűbéres; kocsi – Kocs községből való; légyott – Légy ott! Stb.*)

4. Többes szófajúság:

Pl. főnév és melléknév: *magyar*

Ige és névszó: *fagy, dob*

Határozószó és főnév: *este, reggel*

Főnév és melléknév -árva

 -derék

 -vörös (m. komcsi)

 -ötvenhat stb.

4. A szófajtani rendszerezés

a. **Igék:** *él, repül, halad*

b. **Névszók:**

1. főnév: *Lajos, kutya, tisztás*

2. melléknév: *zöld, tiszta*

3. számnév: *egy, második, egyhatod, sok*

4. névmás: *én, olyan, senki*

c. **Igenevek**

1. főnévi igenév: *megoldani*

2. melléknévi igenév: *megoldó, megoldandó, megoldott*

3. határozói igenév: *megoldván*

d. **Határozószók:** *itt, ott, most, örömet* stb.

e. **Viszonyzó**

1. segédige: *volt, lesz, fog*

2. névutók: *alatt, előtt, múlva*

3. igekötő: *fel, le, be, ki*

4. névelő: *a, az,*

5. kötőszó: *egy és, hogy*

6. módosítószó: *nem, bizony, -e*

f. **Mondatszók**

1. indulatszó: *jaj, hej, sicc, kuss*

2. felelő-, kérdőszó, társalgási szó: *igen, persze, he, köszi*

3. hangutánzó mondatszó: *kopp, kukurikú, hapci*

5. Az igék

Az ige (*verbum*) jelekkel, ragokkal ellátott, cselekvést, történést, létezést kifejező szótári szó. Mondatrészként mindig állítmányi szerepben van.

Igefajták:

1. Vonatosság szempontjából:

- 1/1. alanytalan ige (pl. *Hajnalodik.*)
- 1/2. egyvonzatos ige (*A ház áll.*)
- 1/3. többvonzatos ige (*János könyvet olvas.*)

2. Igenemek szempontjából:

2/1. aktív igék

a. cselekvő ~

- a/1. tárgyatlan (intranszítív -)~*fut, járkal, repül*
- a/2. tárgyas (transzítív „*valamit; azt*”)~*horgol, érti*
 - a/2/1. alanyi ragozású ~ („*valamit*”) *horgol*
 - a/2/2. tárgyas ragozású ~ („*azt*”) *érti*

b. műveltető~ (mással végezteti) -*éltet, írat, főzet*

c. kölcsönös ~ (társ kell hozzá)-*küzd, verekszik*

d. visszaható ~ (visszahat a cselekvőre) *mosakodik*

e. ható~(a csel. lehet.gét fejezi ki) *moshat, mosathat*

2/2. mediális igék

a. medioaktív~ (tsel. szerű)- *dobog, süt (a nap)*

b. valódi mediális~ (tört., lét.)- *esik, sötétedik, leég*

c. mediopassz.~(tsel. más ált.)-*záródik, elintéződik*

2/3. passzív igék-*adatik; foglaltatik*

3. Igeszemlélet szempontjából:

3/1. folyamatos igék (a csel nem éri el célját, v. időben nem korlátozott)- *reszket, tervez, vásárol*

3/2. befejezett igék (a csel. eléri célját, v. időben korlátozott) – *megír, hazajön*

4. Akcióminőség szempontjából:

4/1. tartós ~– *zúg, repül*

4/2. gyakorító ~ – *bólogat, meg-megáll*

4/3. mozzanatos ~ – *villan, megfutamodik*

5. Igemód szempontjából:

5/1. kijelentő módú ~ – *Megy. Repül.*

5/2. feltételes módú ~ – *Menne. Repülne.*

5/3. felszólító módú ~ – *Mehet. Repülhet.*

6. Igeidő szempontjából:

6/1. jelen idejű ~ *jön, megy.*

6/2. múlt idejű ~ *jött, ment*

6/3. jövő idejű ~ *jönni fog, majd jön,*

6/1. A névszók-főnév

A főnév (*nomen substantivum*) olyan szótári szó, mely élőlények, élettelen tárgyak, vagy fogalmak nevét jelöli. Mondatrészként bármely szerepet betölthet.

Főnévfajták:

1. **Köznév** (több egyforma dolog közös neve)

1/1. egyedi név (egy sz.-ban egy dolgot jelöl)– *fiú, orvos, galamb*

1/2. anyagnév (a legkisebb darabja is azonos az egészszel) – *vas, kő, hús, bor*

1/3. gyűjtőnév (több egyedből álló csoport közös neve) – *erdő, csapat, fenyves, társadalom, hegység*

2. **Tulajdonnév** (v.kinek, v. v.minek a saját neve)

2/1. személynév

a. családi név – *Kovács, Kossuth, Desewfy*

b. keresztnév – *Péter, Lajos, Arisztid*

c. ragadványnév (becenév) – *Peti, Balog, Suta*

2/2. állatnév – *Morzsa, Ráró (spec.: törzskönyvi név)*

2/3. földrajzi név – *Szabadság tér, Doroszlai-patak, New York, Merkur*

2/4. intézménynév – *Kagylászati Minisztérium Gyöngyvédelmi és Kereskedelmi Osztálya*

2/5. márkanev – *Fiat, Amodent*

2/6. díjnév – *Nobel-díj, de: fizikai Nobel-díj*

2/7. cím

a. egyedi cím – *Az egri csillagok*

b. állandó cím – *Napi Hírmondó, Lyka Károly Művészettörténeti Vetélkedő*

6/2. A névszók-melléknév

A melléknév (*nomen adiectivum*) olyan szótári szó, mely személyek, tárgyak, dolgok tulajdonságát fejezi ki. Mondatrészként állítmányi, jelzői, vagy mód –és állapotféle határozói szerepet is betölthet.

Melléknévfajták:

1. Kifejezése szerint:

1/1. Érzékelhető, konkrét tulajdonság: *meleg víz, hideg kő*

1/2. Fogalmi, elvont tulajdonság: *meleg barátság, hideg szív*

2. Foka szerint:

2/1. alapfokú melléknév: *hideg -*

2/2. középfokú melléknév: *hidegebb – bb*

2/3. felsőfokú melléknév: *leghidegebb – leg+bb*

3. Jelentés szerint:

3/1. minősítő ~ (tulajdonság, állapot kif.): *barna fiú, szőke leány, hideg tekintet*

3/2. viszonyító ~ (más v.mihez való viszonyítás): *szűz leány, spanyol nyelv, tavalyi hó* (ált. nem fokozhatóak)

3/3. mennyiségjelölő ~ (mértéket, mennyiségbeli tul.): *szemernyi fáradtság, tömérdek pénz, kis víz*

A mellékneveknek nagy szerepük van a közlés stílusértékének növelésében. (*sötét gondolatok, őzike nézésű*)

6/3. A névszók-számnév

A számnév (*nomen numerale*) olyan szótári szó, mely személyek, tárgyak, dolgok mennyiségét, vagy sorban elfoglalt helyét fejezi ki. Mondatrészként állítmányi, jelzői, számhatározói, számállapot-határozói szerepet is betölthet.

Számnévfajták:

1. **Határozott számnév** (pontos mennyiséget jelöl):
 - 1/1. tőszámnév: *egy, kettő, hatezer-százhuszonhat*
 - 1/2. sorszámnév: *ötödik, tizedik,*
 - 1/3. törtszámnév: *hatod, ötnyelcad*
 - 1/4. osztószámnév: *egy-egy, hat-hat*
2. **Határozatlan számnév** (pontatlan mennyiséget jelöl):
sok, rengeteg, egypár

Gyakori, hogy a határozott számnév is határozatlan mennyiséget jelöl: *száz meg száz éve,*

6/4. Névszók-névmás

A névmás (*pronomen*) olyan szótári szó, mely alak-és mondattanilag a fő-mellék és számnevekhez hasonlóan viselkedik, és lényegében azokat helyettesítheti.

Névmásfajták:

1. csak főnevet helyettesítő névmások:

1/1. személyes ~: *én, te ő, mi, ti, ők; ön, maga, kegyed, engem, titeket, bennünket* stb.

1/2. birtokos ~: *enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék, enyém, mieink* stb.

1/3. visszaható ~: *magam, magad, maga, magunk, magatok, maguk; önmagad, saját magad* stb.

1/4. kölcsönös ~: *egymás*

2. fő-mellék- és számnevet helyettesítő névmások:

2/1. mutató ~:

2/1/a. főnévi mutató ~: *ez, az* (rámutató); *emez, amaz* (nyomósító), *ugyanez, ugyanaz* (azonosító)

2/1/b. melléknévi mutató ~: *ilyen, akkora, efféle* (rámutató), *emilyen* (nyomósító), *ugyanilyen* (azonosító)

2/1/c. számnévi mutató ~: *ennyi, annyi* (rámutató), *emennyi, amannyi* (nyomósító), *ugyanennyi* (azonosító) stb.

2/2. kérdő ~:

2/2/a. főnévi kérdő ~: *ki, kicsoda, mi, micsoda*

2/2/b. melléknévi kérdő ~: *melyik, milyen, mekkora*

2/2/c. számnévi kérdő ~: *hány, mennyi, hányadik*

2/3. vonatkozó ~:

2/1/a. főnévi vonatkozó ~: *aki, amely, amelyik*

2/1/b. melléknévi vonatkozó ~: *amilyen, amekkora*

2/1/c. számnévi vonatkozó ~: *ahány, amennyi*

2/4. határozatlan ~:

2/1/a. főnévi határozatlan ~: *valaki, valami, valamely, némely, más, egyéb, többi*

2/1/b. melléknévi határozatlan ~: *valamelyik, valamilyen, valamekkora, némely, némi, holmi*

2/1/c. számnévi határozatlan ~: *néhány, megannyi, valamennyi, valahány*

2/5. általános ~:

2/1/a. főnévi általános ~:

- gyűjtő: *mindenki, ki-ki, mindnyájan*
- megengedő: *bárki, akárki, akármi*
- tagadó: *senki*

2/1/b. melléknévi általános ~:

- gyűjtő: *mindenféle, mindennemű,*
- megengedő: *bármí, bármilyen, akármilyen*
- tagadó: *semmilyen*

2/1/c. számnévi általános ~:

- gyűjtő: *minden*
- megengedő: *akárhány, bármennyi*
- tagadó: *sehány*

7. Az igenevek

Az igenév olyan igéből képzett főnév, melléknév, vagy határozószó, amelynek egyúttal igei sajátosságai is megmaradtak. Átmeneti szófaj.

Az igenév fajtái:

1. Főnévi igenév (*infinitivus*): Elvontan fejez ki cselekvést, történést, állapotot, létezést.

Képzője: **-ni**

A fejedelem a havasokba ment medvét **lőni**.

Ragozható! Pl.: **Hajóznom, hajóznod, hajóznia, hajóznunk, hajóznatok, hajózniuk**

2. Melléknévi igenév (*participium*): Az igei jelentéstartalmat minőségként, tulajdonságként nevezi meg.

2/1. folyamatos ~, képzője: -ó, -ő pl.: **megszépítő messzeség vagy: a messzeség megszépítő**. Számjelet, viszonyítórágot kaphat: **ragyogóak, bátorítóan**

2/2. befejezett ~, képzője: -t, -tt pl.: **a kifogott hal**. Számjelet, viszonyítórágot kaphat: **a kifogottak**

sőt: **a kifogottakat, kifogottaknak**; vagy: **madárlátta kenyér** (ún. „ige-igenév) stb.

2/3. beálló ~, képzője: -andó, -endő pl.: **leláncolandó szikla**. Számjelet, viszonyítórágot kaphat: **leláncolandóaknak, leláncolandóakat**, stb.

3. Határozói igenév (*adverbium verbale*): Valamely cselekvéstartalmat határozói körülményként nevez meg.

Képzői: -va, -ve, -ván, -vén. **Kiragadva, kiragadván**

Néha kaphat számjelet, viszonyítórágot, pl. **kiragadvást, maradváink**

8. A határozószók

A határozószó (*adverbium*) a cselekmény helyét, idejét, módját, a cselekvő állapotát ill. valamely minőség fokát jelölő szótári szó. Mondatrészként *mindig* határozói szerepben áll. Alig, vagy egyáltalán nem toldalékolható.

A határozószó fajtái:

1. Valóságos határozószó (Határozott fogalmi tartalmat fejez ki.)

1/1. helyet jelölő ~: *alant, alul, bent, egyhelyben, elöl, előre, felül, lent, fölfelé, hátra, hátul, kétfelől, kint, kívül, közel, lefelé, távol* stb.

1/2. időt jelölő ~: *azonnal, egykor, egyszerre, éjféltajt, elvéte, folyton, hajdan, hamarabb, holnap, holnapután, idén, időközben, imént, immár, jövőre, későn, korán, ma, maholnap, mindjárt, most, nemrég, nemsokára, nyomban, örökre, rég, rögtön, soha, soká, tegnap, tüstént* stb.

1/3. elvontabb körülményt jelölő ~: *alattomban, alig, csak, egyedül, egyként, egymagában, egyúttal, együtt, elég, elsősorban, éppen, főleg, gyalog, hajadonfött, hamar, hanyatt, hirtelen, inkább, jócskán, kétrét, kissé, külön-külön, legalább, maga, mezítláb, nagyjából, napszámra, négyfelé, nyugton, oldalt, örömet, sebtében, suttyomban, szaporán, szemlátomást, találomra, vaktában, veszteg* stb.

2. Névmási határozószó (Alkalmi utalással, vissza-vagy ráutalással fejez ki határozói körülményt.)

2/1. helyet jelölő ~: *hol, merre, hova, meddig, honnan, itt, ott, emitt, amott, ide, oda, onnan, ahol, amerről, néhol, valahol, bárhol, akárhova, mindenütt, sehol, mindenhol* stb.

2/2. időt jelölő ~: *mikor, mióta, meddig, ekkor, akkor, amikor, amióta, valamikor, néha, bármikor* stb.

2/3. elvontabb körülményt jelölő ~: *hogyan, miként, miképpen, így, úgy, ekképp, akképp, ahogyan, amint, némileg, bárhogyan, akármint, mindenképpen, sehogyan* stb.

9. A viszonyszók

9/1 A segédigék

9/2. A névelők

9/3. A névutók

9/4. Az igekötők

9/5 A kötőszók

9/6. A módosítószók

A viszonyszók önmagukban toldalékfelvevő képességet nem mutató, mondatrészi szerepet nem betöltő, de a mondatban grammatikai, v. nyelvi-logikai viszonyokat kifejező szótári szóalakok.

9/1 A segédigék

A ~ olyan igei jellegű viszonyzó, amely úgy fejez ki mód-, idő-, szám-, személyviszonyt, hogy egyúttal v.mely fogalomjelölő szóval együtt állítmányi formát alkot. (Pl. névszói-igei áll.) *Az út titok marad.*

Segédige fajták:

1. névszói-igei állítmány igei segédigéi:

Pl.: *vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, vannak.*

Voltam, voltál, volt, voltunk, voltatok, voltak.

Leszek, leszel lesz, leszünk, lesztek, lesznek.

2. szóalakteremtő segédigék: *volna, fog, vala*

3. modális segédigék: *szokott, talál, tetszik*

4. segédigenevek (segédige + képző):

lenni, lévén stb.

5. funkcióigék: *folytat, végez*

6. segédszók: (vmi) *volta*, (vmire) *való*

9/2. A névelők

A ~ a mögötte álló főnév határozottságát, vagy határozatlanságát emeli ki, ill. logikailag egyedíti, vagy általánosítja a fn. –t.

Fajtái:

1. határozott ~: *a; az*
2. határozatlan ~: *egy*

Lehet funkcionális, ill. konvencionális. Pl. *a Kovács Pisti, a barátom* stb.

9/3. A névutók

A ~ olyan viszonyzó, amely az előtte álló ragtalan vagy ragos névszót határozóvá teszi.

Formálisan önálló szó, de funkciója a ragokra ill. határozószókra emlékeztet.

Sok névutó alakult raggá. Pl.: *Februaru rea menh chodou utu rea –Fehérvárra menő hadiútra.*

Fajtái:

1. **helyet kifejező ~:** *előtt elé, alatt, alá, alól, innen, túl* stb.
2. **időt kifejező ~:** *alatt, belül, előtt, fogva, hosszat, múlva, óta, tájt* stb.
3. **elvontabb körülményt kifejező ~:** *ellen, helyett, iránt, miatt, nélkül, részére, számára, végett* stb.
4. **ősi, kétszótagos ~:** *előtt, mögött, között* stb.
5. **újabb (ragos névszói eredetű) ~:** *alapján, értelmében, folyamán, javára, keretében, során* stb.

6. **raggá alakuló ~:** *-felé, -szerte, -számra* stb.

Néhány újabb, ragvonzó névutó főneve előtt is állhat:
Túl a Tiszán, át a réten, keresztül az erdőn stb.

9/4. Az igekötők

Az ~ az igenévhez vagy az igéből képzett névszóhoz kapcsolódó, annak jelentését a határozószókra emlékeztetően módosító viszonyzó.

Szóelem is (*prefixum*).

Fel, le be, ki, át, meg el, össze, vissza, abba, agyon, alá, által, alul, bele, benne, egybe, együtt, elé, ellen, elő, előre, félbe, közbe, közé, közre, közzé, külön, mellé, neki, oda, széjjel, szembe, szerte, szét, tele, tova, tönkre, túl, újjá, végbe, végig stb.

Igekötőfajták:

1. szórend szerint:

1/1. egyenes szórendű (elől álló)~: *fel*megy

1/2. fordított szórendű (hátral álló) ~: *megy fel*

1/3. megszakításos szórendű ~: *fel fog menni*

1/4. ismétlődő szórendű ~: *fel – fel*megy

2. jelentésmódosítása szerint:

2/1. hely ill. irányjelölő ~: *át*megy, *kihúz*

2/2. cselekvés körülményeit jelölő ~:

a. befejezettség (perfektiváció) jel.: *belefárad, bealkonyul*

b. kezdet, mozzanatosság, eredményesség jel.: *el-megy, megörül, hozzálát*

c. tartósság, gyakoriság jel.: *eltréfál, elnézeget, eltöpreng*

2/3. jelentésspecializáló ~:

a. eltúlzott csel. jel.: *túlérett, kirittyent*

elhibázott csel. jel.: *elsóz, félreért*

„visszajára” ford. ige jel.: *elszokik, visszafejlődik*

tárgyatlan igtét tárgyasként jel.: *kinő, kiáll*

igei vonzat megv. jel.: *kilép, rálép* (vmire)

9/5 A kötőszók

**A ~ -k mondatrészek, mondategységek, mondat-
egészek összekapcsolására, a közöttük levő grammati-
kai – logikai viszony jelölésére alkalmas szavak.**

*És, is, meg, vagy, de, sőt, tehát, ezért, hiszen, ugyanis,
tudniillik, ám, ámde, jóllehet, persze, hanem, nem-
csak...hanem...is, részint...részint, hogy, ha, mert, mint,
mivel, minthogy, hogyha stb.*

Kötőszófajták:

1. funkció szerint:

1/1. alárendelő ~: *mert, merthogy, mint, ha, mivel* stb.

1/2. mellérendelő ~: *és, s, de, vagy, akár, tehát* stb.

1/3. alá- és mellérendelő ~: *mert, bár, jóllehet, noha* stb.

2. mondatkapcsolás sz.:

2/1. csak mondatkapcsoló ~: *hogy, ha*

2/2. mondat- és mondatrészkapcs. ~: *és, tehát, vagy,
vagy...vagy, bár, ám, mert* stb.

3. számuk sz.:

3/1. egyes ~: *persze, de, minthogy* stb.

3/2. páros ~: *akár...akár, mind...mind* stb.

3/3. hármas ~: *nemcsak...hanem...is*

9/6. A módosítószók

A módosítószó v.mely mondatrésznek, vagy mondategésznek módosítja a tartalmát, kifejezve a közlőnek a közléshez való szubjektív viszonyát, attitűdjét is.

Nem toldalékolhatók!

A mondatszókhoz hasonlóan viselkedhetnek.

Fajtái:

1. mondatból kimaradhatnak: *még, igen, persze, egyáltalán, csupa,*

2. Nem maradhatnak ki, ill. kérdésre válaszolnak: *aligha, talán, bizonyára esetleg* stb.

10. A mondatszók

10/1. Az indulatszó

10/2. A felelő-kérdő-társalgási szó

A ~ -k általában toldalékolhatatlan, önálló tagolatlan mondatokként vagy tagmondatokként megjelenő, fogalmi tartalomra nem, vagy csak közvetlenül utaló szavak.

10/1. Az indulatszó

Az ~ a beszélő érzelmeit, néha akaratát fejezi ki.

Fajtái:

1. érzelmet kifejező ~: *jaj, ó, óh, juj, hű, ejnye, ejha* stb

2. akaratot nyilvánító ~

2/1. perszonális érintkezés szavai: *hé, pszt, csitt, zsupsz, hórukk* stb.

2/1 állathívogató –terelő – üző szavak: *hess, sicc, kuss, cicc, curukk, hajs, ritye* stb.

10/2. A felelő-kérdő-társalgási szó

A ~ -k olyan tagolatlan mondatokat alkotnak, melyek vagy megválaszolják az eldöntendő kérdést, vagy megerősítik, elvetik a megelőző közlést, vagy maguk is kérdeznek nyomatékosító jelleggel.

Fajtái:

1. válasszavak: *Felhívhatlak? Igen. Persze. Talán. Nem.*

2. közléserősítő, - elvető szavak: *Nem jár az órád. Tényleg. Nem? De igen.*

3. nyomatékosító kérdőszavak: *Akarsz kávét?... Nos?*

Szóalaktan

1. A szóelem fogalma, jellemzése
2. A szóelemek osztályozása
3. A szóalkotás módjai
4. A szóösszetétel (szerves, szervetlen szóösszetétel)

1. A szóelem fogalma, jellemzése

A szóelem (*morféma*) a szóalaktan (*morfológia*) vizsgálatának tárgya. A szóelem több hangból álló nyelvtani egység, amelynek fontos szerepe van a jelentésben.

- **Az agglutináló (toldalékoló) nyelvekben (mint pl. az uráli nyelvcsalád tagjai és azon belül a magyar) van jelentőségük.** (A flexáló [hajlító] nyelvekben nincs. Ott gyakran a hangsúly, ill. segédigék fejezik ki a viszonyokat.)

2. A szóelemek osztályozása

1. Jelentés szerint:

1/1. szabad morféma (önálló jelentéssel) tömorféma (szótő)
(pl.: *ház*)

1/2. félszabad morféma (csak a szöveggörnyezetből köv. jel.) igekötő, kötőszó, névutó (pl.: *kimegy, tehát, alatt*)

1/3. kötött morféma: (nincs önálló jelentésük, csak jel. módosító szerepük) képző, jel, rag (pl.: *repülés, repült, repülőben*)

2. A lexémában elfoglalt helyük szerint:

2/1. Szótövek (tömorfémák)

2/2. Affixumok (toldalékmorfémák)

2/2/1. Prefixumok (előmorfémák)

2/2/2. Szuffixumok (utómorfémák)

a. Szuffixumok-képzők

b. Szuffixumok-jelek

c. Szuffixumok-ragok

3. alternáció szerint

1. állandó morféma

1/1. tömorféma: *golyó -t, -ban, -s* stb.

1/2. toldalékmorféma: *meze -i, rokon -i* stb.

2. alternációk

2/1. szabad alternáció (mindkét allomorf fölcserélhető)

2/1/1. tömorféma: *csoda-csuda*

2/1/2. toldalékmorféma: *lopó-zik – lopó-dzik*

2/2. kötött alternáció (a két alakváltozat kizárja egymást)

2/2/1. tömorféma: *ló-hoz – lov-ász*

2/2/2. toldalékmorféma: *kéz-ben – ház-ban*

4. alaki viselkedés szerint:

1. materiális (testes) morféma (van alakjuk és funkciójuk)

pl.: *ház -at* (t tárgyrag)

2. Ø (testetlen) morféma

2/1. abszolút Ø morféma (nincs materiális változata) pl. alanyeset Ø morféma (ház-) v. 1 sz. / 3. sz. ige (*tanul-*)

2/2. relatív Ø morféma (van materiális változata) Pl.: *apám-nak a helye – apám- helye*

5. egymáshoz kapcsolódás szerint

1. **szintetikus** (összerakó, sűrítő) a morfémakapcsolat akkor, ha a viszonyítást toldalékkal oldjuk meg. Pl.: *Asztal-nál olvas-ok*.

2. **analitikus** (szételemező, körülíró) a morfémakapcsolat akkor, ha lexémákkal fejezzük ki. Pl.: *Asztal mellett olvasni fogok*.

Kapcsolódási sorrend:

1. prefixum	2. tő	3. képző	4. jel	5. rag
1. <i>el</i>	2. <i>lob</i>	3. <i>-ban</i>	4. <i>-t</i>	6. <i>-nak</i>

Kivétel pl.: *nagy-ban-i*
könnye-bb-ít

2/3. Kötőhangzók

kötőhangzó	A toldalék hangteste		példák
van	C CC	-s, -k, m, d -tt, -ll -ként, -stul	<i>Ház-(a)-s</i> <i>Ír-(o)-m</i> <i>Üt-(ö)-tt</i> <i>Rossz-(a)-ll</i> <i>nap-(o)-nként</i> <i>kert-(e)-stül</i>
lehet	C CVC	-t tárgyrag -sz igerag -tok	<i>Hal-(a)-t</i> <i>Udvar-t</i> <i>Ugor-sz</i> <i>ugr-(a)-sz</i> <i>mond-tok</i> <i>mond-(o)-tok</i>
nincs	V VC VCC CV CVC	-ó, -i, ú -ul -unk -ka -ban, -nak -hoz	<i>Fáj-ó, föld-i</i> <i>Szótlan-ul</i> <i>Ír-unk</i> <i>Bárány-ka</i> <i>Ágy-ban</i> <i>Ház-hoz</i>

A szótövek típusai:

1. **ige**tövek
2. **névszótövek**

A szótő a szóalak toldalékoktól és kötőhangoktól megfosztott, önálló jelentéssel bíró része.

1. **ige**tövek:

	Szabad tőalak	Kötött tőalakok
Egyalakú tövek	<i>Beszél-nek tanul(o)k</i>	
Többalakú tövek		
1. hangzókivető	<i>Zörög -sz</i>	<i>Zörg-(ö)-k</i>
2. v-s változatú tisztá v -s	<i>Sző -nek, lő -sz</i>	<i>Szöv-(ö)-k</i>
sz -es és v -s	<i>Lesz -nek, tesz -i</i>	<i>Lev -ő, tev -és</i>
sz -es, d -s és v-s	<i>Feksz -ik, alsz -ik</i>	<i>Feküd-t(e)-m</i>
3. sz -et d -vel v. z -vel válto- koztató	<i>Igyek -szik Harag -szik</i>	<i>Igyek -eztem Haragud -tam</i>
4. t -t s- sel v. sz -szel v.takozt.	<i>Vitat -ják</i>	<i>Vitas-s-a</i>
5. n -es változatú	<i>Me-gyünk</i>	<i>Men-nek</i>
6. időtartamváltó	<i>Fúr -nak</i>	<i>Fur-kál</i>

2. Névszótövek:

	Szabad tőalak	Kötött tőalak
Egyalakú tövek		
a. mássalh. végű	<i>Ház –ba, ház –ig</i>	
b. magh.z végű	<i>Hajó –t, hajó –ban</i>	
Többalakú tövek		
a. msh. végű		
a/1. időtart. váltó	<i>Kéz –ről, nyár –ba</i>	<i>Kez-(e)-t nyar-(a)-t</i>
a/2. hangzókivet.	<i>Bokor –ban</i>	<i>Bokr-(o)-t</i>
b. mgh. Végű		
b/1. id.tart. váltó	<i>Fa-fajta, alma-ként</i>	<i>Fá –t, almá –s</i>
b/2. hgzóhiányos	<i>Borjú –val</i>	<i>Borj-(a)-s</i>
b/3. hgszínváltó	<i>Ajtó –ban, erdő –t</i>	<i>Ajta –ja, erde –je</i>
b/4. v -s vltozatú	<i>Ló –ról, fű –ben</i>	<i>Lov-(a)-k, fűv-(e)-s</i>

Utómorfémák típusai

1. képző

2. jel

3. rag

1. képző

A képző olyan toldalék, mely a szótóhoz kapcsolódva képzéssel (*derivatio*) eltérő jelentésű, szófajú szóalakot hoz létre.

Alapszó (*primitivum*) képzett szó (*derivatum*)

Fajtái:

1. igéből igét képző ~ (*deverbális verbum*) pl. *szeret* –**het**

2. igéből névszót képző ~ (*deverbális nómen*) *szeret* –**és**

3. névsz.ból igét képz. ~ (*denominális verbum*) *tavas*z –**odik**

4. nsz.ból n.szót képz. ~ (*denominális nómen*) *tavas*z –**odás**

5. határozósz.ból igét k. ~ (*deadvverbális verbum*) *közel* –**ít**

6. hat.szóból névszót k. ~ (*deadvverbális nómen*) *közel* –**ség**

7. igéből igenevet k. ~

7/1. *deverbális infinitivum* (főnévi igenév ~) *szeret* –**ni**

7/2. *deverbális participium* (mellékn. i.név~) *szeret* –**ő**

szeret –**ett**

szeret –**endő**

7/3. *deverbális adverbium verbale* (hat.zói in.) *szeret* –**vén**

igeképzők:

1. gyakorító: -gat, -get
-og, -eg, -ög
-ong, -eng, -öng
-dos, -des, -dös stb.
2. mozzanatos: -an, -en
-int
-ít stb.
3. műveltető -at, -et, -tat, -tet
4. szenvedő: -at(ik), -et(ik), -tat(ik), -tet(ik)
5. visszaható: -kodik, -kedik, -ködik
6. ható -hat, -het

névszóképzők:

1. egyedi név ~ -ó, -ő *lopó*
-ár, -ér *tanár*
-da, -de *mosoda*
-ás, -és *fürdetés*
-ság, -ség *mennyiség*
-vány, -vény, -mány, -mény stb. *látvány*
2. gyűjtőnév ~ -dalom, -delem *birodalom*
-ság, -ség *erdőség*
3. melléknév ~ -ós, -ős *csuklós*
-ékony, -ékeny *törékeny*
-atag, -eteg *roskatag*
-i
-ánk, -énk *falánk*
4. fosztóképző -alan, -elen, -talan, -telen *istentelen*

5. kicsinyítő (bece) ~ -ka, -ke, -cska, -cske *Pistike*
-ca, -ce, casz, -cesz *Laca, Lacesz*
-ci *Laci*
-csi *Pircsi*
-si *Orsi*
-u *anyu*
-us *anyus, Lacus*
-kó *Lackó*
-a *Kata*
-dad, -ded stb. *kisdad, kerekded*
6. egyéb ~
-asság, -esség
-ász, -ész
-zat, -zet
-sdi
-onc, -enc, -önc
-lat, -let
-ista
-izmus
-árium stb.

2. jel

A jelek nem módosítják a szó szófaját, de árnyalják, gazdagítják, pontosítják jelentését.

Fajtái:

2/1. igejelek

2/2. névszójelek

2/1. igejelek

Igeidők	Igemódok		
	Kijelentő \emptyset	Feltételes <i>-na, -ne, -ná, -né; volna</i>	Felszólító <i>-j</i>
Jelen \emptyset	<i>kér</i>	<i>kér -ne</i>	<i>kér -j</i>
Múlt <i>-t, -tt</i>	<i>kér -t</i>	<i>kért volna</i>	-
Jövő <i>fog s.ige</i>	<i>Kérni fog</i>	-	-

2/2. névszójelek

1. többes szám jelei

1/1. általános többesjel -k *székek*

1/2. birtoktöbbesítő ~ -i, -ai, -ei, -jai, -jei *székei*

1/3. heterogén többség ~ -ék *szomszédék*

2. birtokjel -é *fiamé*

3. birtokos személy ~ -m, -d, -a/e, -ja/je, \emptyset , -nk, -unk, -ünk, -tok, -tek, -tök
-uk, -ük, -juk, -jük *kertiünk*

4. fokjel - \emptyset , -bb, leg + -bb *legszebb*

5. kiemelőjel -ik *nagyobbik*

3. rag

3/1. Az ige ragozása

Az igeragok az igék kifejezésénél az alábbi funkciókat hordozzák: szám (1.sz. ; t.sz.)

személy (1. 2. 3. szem. mindkét számban).

3/1/1. Alanyi ragozás

Általános iktelen ragozás, kijelentő mód

	Jelen idő	Múlt idő	Jövő idő
Személy	Egyes szám		
1.	<i>Vár-o-k</i>	<i>Vár-t-a-m</i>	<i>Várni fog -o-k</i>
2.	<i>Vár-sz</i>	<i>Vár-t-á-l</i>	<i>Várni fog-sz</i>
3.	<i>Vár- Ø</i>	<i>Várt- Ø</i>	<i>Várni fog- Ø</i>
Személy	Többes szám		
1.	<i>Vár-unk</i>	<i>Vár-t-unk</i>	<i>Várni fog-unk</i>
2.	<i>Vár-tok</i>	<i>Vár-t-a-tok</i>	<i>Várni fog-tok</i>
3.	<i>Vár-nak</i>	<i>Vár-t-a-k</i>	<i>Várni fog-nak</i>

Feltételes mód

	Jelen idő	Múlt idő
Személy	Egyes szám	
1.	<i>Vár-né-k</i>	<i>Vár-t-a-m volna</i>
2.	<i>Vár-ná-l</i>	<i>Vár-t-á-l volna</i>
3.	<i>Vár-na</i>	<i>Várt- Ø volna</i>
Személy	Többes szám	
1.	<i>Vár-ná-nk</i>	<i>Vár-t-unk volna</i>
2.	<i>Vár-ná-tok</i>	<i>Vár-t-a-tok volna</i>
3.	<i>Vár-ná-nak</i>	<i>Vár-t-a-k volna</i>

Felszólító mód

	Jelen idő
személy	Egyes szám
1.	<i>Vár-j-a-k</i>
2.	<i>Várj-á-l, vár-j-Ø</i>
3.	<i>Vár-j-o-n</i>
	Többes szám
1.	<i>Vár-j-unk</i>
2.	<i>Vár-j-a-tok</i>
3.	<i>Vár-j-a-nak</i>

Általános ikes ragozás

	Kijelentő mód	Feltételes m.	Felszólító m.
	Jelen idő		
Személy	Egyes szám		
1.	<i>Alsz-o-m</i>	<i>Alud-ná-m</i>	<i>Alud-j-a-m</i>
2.	<i>Alsz-o-l</i>	<i>Alud-ná-l</i>	<i>Alud-j-á-l</i>
3.	<i>Alsz-ik</i>	<i>Alud-né-k/-na</i>	<i>Alud-j-ék</i>

3/1/2. Tárgyas ragozás

kijelentő mód

	Jelen idő	Múlt idő	Jövő idő
Személy	Egyes szám		
1.	<i>Vár-o-m</i>	<i>Vár-t-a-m</i>	<i>Várni fog -o-m</i>
2.	<i>Vár-o-d</i>	<i>Vár-t-a-d</i>	<i>Várni fog-o-d</i>
3.	<i>Vár-ja</i>	<i>Vár-t- a</i>	<i>Várni fog- ja</i>
Személy	Többes szám		
1.	<i>Vár-juk</i>	<i>Vár-t-uk</i>	<i>Várni fog-juk</i>
2.	<i>Vár-játok</i>	<i>Vár-t-átok</i>	<i>Várni fog-játok</i>
3.	<i>Vár-ják</i>	<i>Vár-t-ák</i>	<i>Várni fog-ják</i>

Feltételes mód

	Jelen idő	Múlt idő
Személy	Egyes szám	
1.	<i>Vár-ná-m</i>	<i>Vár-t-a-m volna</i>
2.	<i>Vár-ná-d</i>	<i>Vár-t-a-d volna</i>
3.	<i>Vár-ná- Ø</i>	<i>Várt- a volna</i>
Személy	Többes szám	
1.	<i>Vár-ná-nk</i>	<i>Vár-t-uk volna</i>
2.	<i>Vár-ná-tok</i>	<i>Vár-t-átok volna</i>
3.	<i>Vár-ná-k</i>	<i>Vár-t-ák volna</i>

Felszólító mód

	Jelen idő
személy	Egyes szám
1.	<i>Vár-j-a-m</i>
2.	<i>Várj-a-d, vár-d</i>
3.	<i>Vár-j-a</i>
	Többes szám
1.	<i>Vár-j-uk</i>
2.	<i>Vár-j-átok</i>
3.	<i>Vár-j-ák</i>

3/2. A névszók ragozása

3/2/1. főnévi ragok

Esetrag	Az eset elnevezései	Példák	Mondatbeli szerepei
-Ø	Nominativus alanyeset	<i>Ház;</i> <i>gyermek</i> <i>ek</i>	Alany
-t	Accusativus Tárgyeset	<i>Ház-a-t;</i> <i>gyermek</i> <i>ek-e-t</i>	Tárgy
-nak/-nek, -Ø	Genitivus birtokos eset	<i>Ház-nak;</i> <i>gyermek</i> <i>ek- nek</i>	Birtokos jelző
-ban/-ben	Inesivus „bentlevéses eset”	<i>Ház-ban;</i> <i>gyermek</i> <i>ek- ben</i>	Hely-, idő-, mód-, ok-, áll.p. határozó
-ba/-be	Illativus „behelyezé- ses eset”	<i>Ház-ba;</i> <i>gyermek</i> <i>ek-be</i>	Hely-, ok-, cél-,áll.p.-, erd. határozó
-ból/-ből	Elativus „kihelyezé- ses eset”	<i>Ház-ból;</i> <i>gyermek</i> <i>ek- ből</i>	Hely-, ok-, mód-, cél-, áll.p. határozó

Esetrag	Az eset elnevezései	Példák	Mondatbeli szerepei
<i>-n/-on/-en/-ön</i>	Supressivus „rajtlevés e.”	<i>Ház-on;</i> <i>gyermek-en</i>	Hely-, idő-, mód-, ok-, eszk. határozó
<i>-ra/-re</i>	Sublativus „ráhelyezé- set	<i>Ház-ra;</i> <i>gyermek-re</i>	Hely-, cél-, erd. -ok-, ré- szeshat.
<i>-ról/-ről</i>	Delativus „lehelyezé- s e.”	<i>Ház-ról;</i> <i>gyermek-ről</i>	Hely-, idő-, mód-, ok-, áll.p. határozó
<i>-nál/-nél</i>	Adessivus „ottlevés e.”	<i>Ház-nál;</i> <i>gyermek-nél</i>	Hely-, idő-, eszk.-, has. h.
<i>-hoz/-hez/-höz</i>	Allativus „közelítés e.”	<i>Ház-hoz;</i> <i>gyermek-hez</i>	Hely-, célh.
<i>-tól/-től</i>	Ablativus „távolítás e.”	<i>Ház-tól;</i> <i>gyermek-től</i>	Hely-, idő-, ok-, eredet határozó

Esetrag	Az eset elnevezései	Példák	Mondatbeli szerepei
-ig	Terminativus „határeset”	<i>Ház-ig;</i> <i>gyermek-ig</i>	Hely-, idő-, fok-mérték h.
-nak/-nek	Dativus „részeseset”	<i>Ház-nak;</i> <i>gyermek- nek</i>	Hely-, cél-, -ok-, részes-, állp. hat.
-ként	Essivus-modalis „állapot eset”	<i>Ház-ként;</i> <i>gyermek- ként</i>	Mód-, áll.p. határozó
-vá/-vé	Translativus-factivus „eredménye.”	<i>Ház-zá;</i> <i>gyermek- ké</i>	Eredm.-, helyhatározó
-val/-vel	Instrumentalis-comitativus „eszk.- társ e.”	<i>Ház-zal;</i> <i>gyermek- kel</i>	Eszk.-, társ-, állp.-, módhatározó
-ért	Casualis-finalis „ok- és céleset”	<i>Ház-ért;</i> <i>gyermek- ért</i>	Ok-, célhatározó
-ul/-ül	Essivus „szerepáll. e.”	<i>Ház-ul;</i> <i>gyermek- ül</i>	Állp.-, ered. célhatározó

3/2/1. melléknévi, számnévi ragok

Viszonyrag	Az eset elnevezései	Példák	Mondatbeli szerepei
<i>-n/-an/-en</i>	Modalis-essivus mód-állp.h. alak	<i>Hangos –an het-en</i>	Mód-, fok-, állapoth.
<i>-lag/-leg</i>	Modalis-essivus mód-állp.h. alak	<i>Újó-lag; egyéni-leg</i>	Mód-, tekintethat.
<i>-ul/-ül</i>	Essivus-modalis mód-állp.h. alak	<i>Hangtalan- ul; esetlen-ül</i>	Mód-, fok-, áll.p. határozó
<i>-szor/-szer/-ször</i>	Multiplicativus számh.zói alak	<i>Három-szor; két-szer, öt-ször</i>	szám-, fok-mértékhatározó

3. A szóalkotás módjai

3/1. (4.) szóösszetétel

3/2. szóképzés (lásd: szóelemek-utómorfémák hozzáadása)

3/3. szóelvonás

3/4. szórövidülés

3/5. mozaikszó-alkotás

3/6. szóösszevonás

3/7. szóvegyülés

3/8. népetimológia

3/9. köznevesülés

3/10. elemszilárdulás

3/11. szóhasadás

3/1. (4.) szóösszetétel

A szóösszetétel (compositio) során összetett szó keletkezik.

Az ~ szó egyetlen lexéma értékű, önálló jelentésű szóalak.

Lehet két –vagy többemű.

Morfológiai szempontból 1. előtag, 2. utótag alkotják.

Szerkezetileg megkülönböztetünk

1. zárt szerkezetű összetett szók (endocentrikus-előtag és utótag megkülönböztethető, utótag kap toldalékot)

1/1. kételemű zárt szerkezetű ~ pl. *faluszája-faluszáját*

1/2. többemű zárt szerkezetű ~ pl. *tüzesvas-próba – tüzesvas-próbát*

2. nyitott szerkezetű összetett szók (exocentrikus-előtag és utótag nem különíthető el, minden tag toldalékot kaphat) pl.

piros-fehér-zöld pirosat-fehéret-zöldet

Az összetett szók osztályozása
(Lengyel Klára nyomán)

Szerves szóösszetétel		Szervetlen szóösszetétel	
Morfológiai	szintaktikai		
	Alárendelő	Mellérendelő	
<i>régóta, évközi</i>	Alanyos <i>arcpirulva</i>	<i>egy-egy, réges-rég maholnap fúr-farag</i>	<i>ámbár, miatyánk</i>
	Tárgyas <i>jótáll, állatvédő</i>		
	Határozós <i>páratelt, fülbevaló</i>		
	Jelzős <i>nehézipar, háromszáz, szívhang</i>		
	Jelentéssűrítő <i>búcsúcsók, cérnatészta</i>		

Morfológiai szóösszetétel:

Morfológiai szerkezetekből, fogalomszó és viszonszó (név-utó; névutó-melléknév) kapcsolatából származnak.

Pl: *mindenekfölött, tegnapelőtt, toronyiránt, évközi*, stb. (-féle, -fajta, -forma, -nemű, -szám, -szerű) *kutyaforma, kutyaszerű* stb.

Szintaktikai szóösszetétel:

1. alárendelő ~

2. mellérendelő ~

1. alárendelő ~:

Két önálló szó összetapadásából keletkeztek. Az előtag az utótagnak mondattani értelemben alá van rendelve, az előtag az utótag alárendelt bővítője.

Alanyos alárendelő ~

Villámsújtotta, dércsípte, madárlátta, arcpirulva stb.

Rákérdezés: **Mi** sújtotta? *Villámsújtotta*

Tárgyas alárendelő ~

a. jelöletlen tárgyas alárendelő ~

hőszigetelt, békeszerető, fejcsóválva stb.

b. Jelölt tárgyas alárendelő ~

Ellentmond, egyetért, idejétmúlt stb.

Rákérdezés: **Mit** szigetelt? *Hő(t)szigetelt*

Határozói alárendelő ~

a. jelöletlen határozói alárendelő ~

gyorsúszó, páratelt, napszíttá stb.

b. jelölt határozói alárendelő ~

újjászületés, tudomásulvétel, nyársonsi stb.

Rákérdezés: **Hogyan** úszó? *Gyors(an)úszó* (egyéb határozói

kérdőszavak: *hol, mi által, mi célból mivel* stb.)

Jelzős alárendelő ~

a. jelöletlen jelzői alárendelő ~
akácerdő, háromjegyű, leányszív

b. jelölt jelzői alárendelő ~

∅

Rákérdezés: **Milyen** erdő? **Akác**erdő. **Kinek a** szíve? **Le-**
ány(nak a)szív(e)

Jelentéssűrítő alárendelő ~

Az alárendelés minősége nem meghatározható.

Pl. *Gyalogátkelőhely, vámpolitika, rendőr, takarékpersely.*

Gyakoriak a szakszavak és a tükörszavak. *Kultúrpolitika*

2. mellérendelő ~:

Létrejöhethetnek egy szó megkettőzésével, ikerítéssel, ill. két önálló hangalakkal és jelentéssel bíró szó összekapcsolásával.

2/1. kettőztető ~ (kettőztetés)

2/1/1. szóismétlés: *addig-addig,*

2/1/2. figura etimologica: *réges-régen*

2/2. ikerítő ~ (ikerítés) (Csak az egyik szónak van, vagy önállóan egyik szónak sincs önálló jelentése)

ripsz-ropsz, locspocs, mendemonda, icipici, izeg-mozog stb.

2/3. önálló szavakból álló ~

2/3/1. álikerszó (ikerszóra emlékeztet, de mindkét tag jelent vmit) *ámul-bámul, sűg-bűg, fűr-farag* stb.

2/3/2. laza szerk. mellérendelő ~ (ellentétes értelmű elemekből) *égen-földön, ki-be, jól-rosszul* stb.

2/3/3. valódi mellérendelő ~ (tagok teljesen összefortak, toldalék csak az utótaghoz illeszthető) *adásvétel, bűbáj, szerteszét* stb.

Szervetlen szóösszetétel

Az összetapadás alkotóelemek összekapcsolódásával magyarázható.

1. semmilyen tartalmi és nyelvtani összefüggés: *ábécé*

2. mondattani funkció:

2/1. módosítószók: *aligha, netalán*

2/2. kötőszók: *habár, mégpedig*

2/3. névmások: *bármennyi, ugyanilyen*

2/4. tagadó-tiltószók: *nemsoká, nemulass*

3. egész mondatból, vagy mondatrészből alakult:

3/1. főnevekből: *fogd meg, nefelejcs*

3/2. tulajdonnevekből: *hűbelebalázs, paprikajancsi*

3/3. melléknevekből: *mitugrász, bukjel (szoknya)*

3/4. köszönési formákból: *adjisten, fogadjisten stb.*

3/3. szóelvonás:

Egy képzett szóból új, addig nem létező alapszót következtetünk ki.

Pl. *Nagytakarítás* → *nagytakarít*

3/4. szórövidülés:

A gyakran használt szavak rövidítése.

Pl. *traffipax* → *traffi, szituáció* → *szitu,*
kommunista → *komcsi, protézis* → *protkó* stb.

3/5. mozaikszó-alkotás:

Egyesületek, szervezetek, intézmények nevének ill. hosszú köznevek rövidítését önálló szónak ejtjük.

Pl. *Magyar Testgyakorlók Köre* → *MTK*

Tuberkulózis → *tbc*

És a többi → *stb*

3/6. szóösszevonás

Többtagú nevek esetében néha nemcsak a kezdőbetűk, hanem – ejtéskönnyítésből – a kezdőbetűt követő magánhangzók összekapcsolásával is keletkezhetnek új szavak.

Pl. *Magyar Hajózási Részvénytársaság* → *MAHART*

3/7. szóvegyülés (contaminatio):

Akkor beszélünk ~ -ről, amikor két különböző szó elemei keverednek egymással.

Pl. *ordít+kiabál=ordibál, csokor+bokréta=csokréta,*
citrom+narancs=citrancs stb.

3/8. népetimológia v. szóértelmesítés:

Idegen szót már meglévő, ismert szóhoz hasonlóvá teszünk.

szamoszterlj → *számszeríj*,

milföld (mille –ezer) → *mérföld* stb.

3/9. köznevesülés

Gyakran használt tulajdonnevek köznevesülhetnek. (találmányok, jellegzetes tárgyak, stb)

Julius Caesar → *Kaiser, császár, Káin* → *kaján*

Röntgen → *röntgen(sugár), borsszemjankó, olcsójános* stb.

3/10. szóhasadás

Valamely szó elemei, alakváltozatai önálló szavakká fejlődnek.

Pl. *kever-kavar, család-cseléd, fürgeteg-forgatag,*

3/11. elemszilárdulás

Valamely töv változat a hozzákapcsolódó sajátos toldalékokkal önálló jelentést kap.

nője-neje, daruk-darvak

A gyermeknyelv sajátosságai, a pedagógiai gyakorlatban

A gyermek az anyanyelvet nem önmagában, hanem kommunikatív viselkedés keretei között tanulja meg. (Miközben viselkedni tanul, beszélni is tanul egyben.)

A nyelvelsajátítás eredményességének „biológiai sorompói”:

1. 6-7 éves kor. A gyermek eddig a korig sajátíthatja el eredményesen az anyanyelvet, ill. nyelvhasználati hibái is eddig korrigálhatók eredményesen.

2. 10-13 éves kor után a beszédhibák javítása, a helyesírási, olvasási készség fejl., ill. az akcentusmentes idegennyelvtanulás szinte lehetetlenné válik.

1. A gyermeknyelv hangtani sajátosságai.

2. A gyermeknyelv szótani-alaktani sajátosságai

3. Szóhasználati és szóalkotási módok a gyermeknyelvben

1. A gyermeknyelv hangtani sajátosságai.

1. Újszülöttkor

1/1. fiziológiai hangok (köhögés, csuklás stb.)

1/2. nem fiziológiás (preverbális) hangok (sírás, gögicselés)

Kifejező sírás (2. hét); gögicselés (3-6. hét) A 6-9. héten már kommunikál vele.

2. **Egyéves kor.** Magas-mély mghzók, ill. p, b, m, d, sz, c, n, l, k, h, j mshzók ismerete.

3. **Kétéves kor.** Ajakker. – ajakréses mhzók, zöngés – zöngétlen mshzók megkülönböztetése.

4. **Iskoláskor.** Szerencsés esetben a hangfejlődés ekkorra befejeződik.

2. A gyermeknyelv szótani-alaktani sajátosságai

1 éves kor körül

echolália – visszhangszerű szóismétlés, értelmezés nélkül.

Látszatértés – a gyermek látszólag a szót, valójában a szóhoz kapcs. szituációt érti (lásd: kutyák)

Az első tartalmas szavakat 1,5 éves kora körül mondja ki.

2 éves kor körül

mondatszók, v. holofrázisok – Pl. Baba! (Ott a baba. Kérem a babát stb.)

dajkanyelvi szavak (boci, cocó, vauvau stb.)

Mi ez? -kor (a szakasz végén. Szókincsfejlődés.)

3-4 éves kor körül

igei rendszer alapjainak elsajátítása.

Elsajátítási sor:

- a. Kognitív elsőbbség elve: azt tanulja meg először, amit megért.
- b. Kognitív bonyolultság ~: előbb az egyszerűbb, majd a bonyolultabb forma
- c. Egyértelműség ~: egylakú, egyjelenésű szavak, toldalékok-többalakú, többjelentésű szavak, toldalékok.
- d. Gyakoriság elve: a gyakrabban használt kif. Tanulja meg először.

Igeidők, igemódok alapjai.

Melléknév fokozása. „szabályosít”: *legszépebb*

Főnévi ragok, jelek

Főnevek a leggyakoribbak. (Elvont főneveket még nem mindig érti.)

5 éves kor körül

helyesen használja az alanyi, tárgyas igeragozást.

6 éves kor körül

Többé-kevésbé grammatikailag helyesen beszél. Apróbb hibák, ill. „szabályosítások” előfordulhatnak.

3. Szóhasználati és szóalkotási módok a gyermeknyelvben

hanghelyettesítés

Egyes beszédhangok ejtési hibái. Pl. *gyere-*„*deje*”

hangkihagyás v. szócsonkítás

asztal-„*ata*”; *element-*„*eeme*” stb.

szótagcsere (metatézis)

Csacsi-„*csicsa*”,

hasonulások

Alma-„*amma*”; *megmos-*„*memmos*” stb.

hasonuláshiány

vajjal-„*vajval*”

időtartam-tévesztés

Abba-„*aba*”, *pördülünk-*„*purdulu*” stb.

szóhelyettesítés (3-5 éves kor)

ismeretlen új szót már halott, ismerőssel helyettesít. Pl. *Katona bácsi raktárba’ (haptákba). Megüti a buta. (guta) Ezt hozta a Gézuska. (Jézuska) stb.*

szóvegyülés

„*Dömlik*” a víz. (*dől+ömlik*) *Egeret* „*fogdászik*”. (*fog+vadászik*) stb.

gyermeketimológiák

Sajátos szófejtések. Pl. *Futó zápor-*„*mert mindenki elszalad, mikor esik*”.

Földrajz-„*mert a földre rajzolnak*”. Stb.

Miért fontos a gyermeknyelv sajátosságainak ismerete?

1. Iskolaérettség megállapítása
2. A nyelvhasználati módok (pl. írás-olvasás) elsajátítási készsége, nyelvi tudatosság, ezekre épülő grammatikai ismeretek, szövegértés
3. Gyógypedagógia, felzárkóztatás